

Урись Т. Ю.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ФУНКЦІОНУВАННЯ АРХЕТИПІВ У РОМАНІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ «ГОРЯНИН. ВОДИ ГОСПОДНІХ РУСЕЛ»

Анотація. У статті досліджено особливості функціонування архетипів у романі М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел», який є своєрідною філософською притчею про боротьбу людини з життєвими обставинами і природною стихією. Констатовано, що митець зорієнтований на творчу рецепцію й трансформацію українських культурних традицій, фольклорно-міфологічних мотивів. Обґрунтовано, що в романі оприявлено архетипи українського народу, зокрема архетипи Дому, Роду й Води, що функціонують у тісних взаємозв'язках.

Архетип Дому репрезентований через образ родового обійстя, яке дісталось у спадок Горянину від пращурів і яке він намагався відвоювати у Ріки, а також через образ лісу, який виступає для героя та інших представників роду як гармонійно облаштований життєвий простір, до якого треба ставитися як до рідного дому. Доведено, що герой з повагою ставився до тварин і дерев, намагався не зашкодити, адже вони для нього були відгуками минулих поколінь, асоціювалися з образами його пращурів. Архетип Роду подано через звернення головного героя до представників попередніх поколінь свого роду, через пошанування пам'яті роду й наслідування поведінкових норм від своїх пращурів, зокрема діда Микули і батька Тимка, які передали йому родові знання про світ і місце людини в ньому. Архетип Води проявляється через образ Ріки, з якою Горянин веде боротьбу за шмат родової землі. Ріка постає як частина гармонійного простору, межа між життям і смертю, символ здоров'я і кохання. Образ Ріки в романі персоніфіковано, що свідчить про язичницькі елементи у світогляді Горянина, підтвердженням чого є його монологи-звернення до неї і дії. На основі аналізу художньо-ідейного змісту роману автор робить висновок про існування певного архетипного модулю, у межах якого провідними виступають архетипи Роду, Дому й Води, у взаємозв'язку з якими оприявлені інші архетипи колективного національного підсвідомого українського народу.

Ключові слова: архетип, проза, образ, персонаж, портрет.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Літературна творчість кожного письменника, з одного боку, індивідуалізована, тобто відображає авторські погляди, світоглядну позицію, художньо-ідейний задум, а з іншого, вона детермінована особливостями національної ментальності. У процесі творчого акту психіка митця звертається до підсвідомого, тобто до тієї закодованої інформації, яка розкривається, зокрема, й через архетипи як визначальні ідентифікаційні маркери в літературних текстах. Оскільки кожен автор є представником певного етносу, то він є носієм національного характеру, виразником

національної ідеї, а відповідно й репрезентантом колективного підсвідомого свого народу.

Одним із таких сучасних українських письменників є М. Дочинець, що став у 2014 році лауреатом Національної премії імені Тараса Шевченка за романи «Криничар» і «Горянин. Води Господніх русел». Оскільки творчість Мирослава Дочинця – «самобутнє естетичне явище в сучасному українському літературному процесі, показове проблемно-змістовим наповненням, наративною практикою, а також концепцією героя, зануреного в пласт правічних традицій предків» [1], то інтерпретація твору на основі концепції національних архетипів дасть змогу простежити особливості функціонування колективного підсвідомого на рівні індивідуального творчого мислення автора, окреслити особливості поєднання індивідуально-авторського зі специфічно національним.

Аналіз останніх публікацій. У процесі аналізу стильових і ідейно-тематичних особливостей мистецької спадщини М. Дочинця науковці (С. Жила, В. Погребенник, С. Теребус) зверталися до символічно-міфологічних аспектів творчості, встановлення інтертекстуальних зв'язків романів із сюжетами, образами й мотивами фольклорно-міфологічного й літературного походження. Літературознавиця Л. Горболіс аналізувала особливості моделювання автором у романі «Горянин. Води Господніх русел» образу всебічно розвинутого мудреця-аскета, життя якого детерміноване принципами природовідповідності й екокультури. Дослідники висловлювали думки щодо репрезентованості національних архетипів у творах М. Дочинця, архетипності творчого мислення письменника, проте цілеспрямовано й системно до цього питання не зверталися.

Мета статті – дослідити особливості функціонування архетипів у романі М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел».

Виклад основного матеріалу. С. Кримський, автор концепції національних архетипів, наголошував, що «спорідненість національних архетипів та універсальї світової культури є передумовою для вивільнення духовного життя нації з ситуації одноразовості й тлінності у простір вічності, у сферу утвердження історичних звершень народу в їхній загальнолюдській значущості та гідності» [2, с. 75]. Він стверджував, що однією з важливих функцій архетипів у творі є повернення до історичної пам'яті та джерел національної самосвідомості народу, встановлення зв'язків між минулим, теперішнім та майбутнім [2, с. 77]. «Архетип є підсвідомим виявом етногенетичної пам'яті. Він тісно пов'язаний з такими поняттями, як національний характер, ментальність, спадковість та наступність. Окрім цього, архетип відіграє важливу роль у збереженні духовності нації.... Архетипи концептуалізуються через архетипні

образи» [3, с. 97]. На думку О. Сліпущо, архетипні образи зберігають риси відповідної національної ментальності, адже вони формуються під впливом ландшафту, географічного середовища, у якому живе нація, панівної релігії, рис національної ментальності [4, с. 126]. Ці фактори визначають особливості архетипу, впливають на специфіку його реалізації в мистецтві та літературі.

Риси української національної ментальності виразно репрезентовані в романі М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел», що є своєрідною філософською притчею, у якій змальовано завзяту боротьбу людини з обставинами, в яких вона несподівано опинилася. Головний герой за одну ніч втратив дружину, дах над головою, шмат родової землі, буря понівечила його самого й хрести на могилах родичів. Повернувшись з лікарні, він оголошує війну улюбленій Ріці: «...пробач мені – і віддай мені моє» [5, с. 14]. «Моє» для нього – це заплава під коліном Ріки, де його прадід побудував гражду в межигір'ї: «Зоддалік від курної дороги, від липких очей людських, під кучматим наростом скелі, оторочена поясом Ріки, мрійно лежала їх родова царина. Як у бога під пахвою лежала. Привабна для погляду й потульна для душі» [5, с. 15]. У фрагменті одразу актуалізовано кілька національних архетипів українського народу, зокрема Роду й Дому, які функціонують у взаємозв'язку.

Традиційно у творах українських митців архетип Дому постає в образах батьківської хати, батьківщини, праобразу України, а в часи складної історичної ситуації – як образ руїни, пустки, зболеної української землі [2]. Дім асоціюється з гармонійно облаштованим простором, де герой почуватися спокійно, захищено, комфортно, на противагу хаосу зовнішнього світу. С. Жила зазначає, що відчуття свого дому глибоко вкорінене і в Горянинові, для якого рідна земля – це Едем. Він спілкується з нею безпосередньо й опосередковано, відчуває магічну сув'язь усього земного світу, а тому святобливо ставиться до Ріки, до Гір, Джерел і Криниць, Дерев, Квітів, Трави [6, с. 165]. Отже, архетип Дому в досліджуваному романі репрезентовано через обійстя, родовий шмат землі, могили пращурів, які опиняються під загрозою знищення внаслідок зміни річки свого русла.

Архетип Дому репрезентовано і через єдність Горянина з навколишнім світом, його ставлення до природи й Всесвіту, які стають простором для гармонійного і природовідповідного існування головного героя: природа для нього – це створений Богом досконалий храм, куди людина має входити обережно, поштиво, розуміючи сутність природних об'єктів та явищ. Наприклад, герой відповідально ставився до всіх мешканців лісу: промовистим є мікроепізод, коли, ховаючись від негоди у норі якогось звіра, героєві «було досадно, що заскочена буревієм звірка мусить шукати собі інше втечище» [5, с. 126]. Отже, він демонструє повагу до природи в цілому, до власного родового обійстя, і до житла інших живих істот.

Таке світовідчуття і ставлення до навколишнього світу Горянин успадкував від свого діда Микули, адже знав про особливості спілкування діда з деревами, які «посаджені хтозна-котрим ще пращуром, вони були гордістю роду» [5, с. 45], і він, в'їжджаючи «під шатро своїх модрин» [5, с. 45], знімав крисаню. Дереву в уяві Горянина теж постають як живі істоти: навіть порівнював людей із деревами: «...дерева він більше набачився за свій вік, ніж людей. І більше розумів їх.

З деревами почувався спокійніше і впевненіше, ніж з людьми» [5, с. 56]; мав переконання, що як рубаєш дерево, то його «треба слухати, як самого себе» [5, с. 82], тобто треба відповідально ставитися до всіх дій, щоб не порушити гармонію життєвого простору: «Старий мусив говорити з деревом..., бо підійшов до нього з сокирою. Дерево мало впасти» [5, с. 104]. Він розумів, що не треба брати зайвого у природи, а лише те, що конче потрібне, як, скажімо, дерево для храму. «Воно так: кожне скрушене дерево, тобою не посаджене, щербить прогалину в Божому устої і порушує рівновагу такого околу, а отже, і твоєю» [5, с. 165]. Горянин, як і його предки, намагався зберегти баланс у природі, у власному життєвому просторі й у своєму житті. Ліс був для нього комфортним середовищем, гармонійно облаштованим простором, до якого треба ставитися як до рідного дому: не оскверняти, берегти, примножувати.

В романі є згадка про звичай діда Микули вклонятися пра-вічним модринам («хоча хто потверить тепер, кому вклонявся дід: чи дереву, чи Ріці, чи домові» [5, с. 45]), вшановуючи свій рід та його традиції. Як зазначає Л. Горболіс, така модель поведінки ґрунтується на прадавніх релігійних віруваннях про родових охоронців, священні гаї [1]. Подібні епізоди свідчать про репрезентованість архетипів Дому й Роду в тісних взаємозв'язках, адже кожне дерево, стеблина, частина двору чи лісу – це для Горянина відгуки минулих поколінь.

На думку Л. Сорочук, образно-символічна структура архетипу Роду в українській культурі передусім пов'язана з культом пращурів, він поєднує померлих предків, живих нащадків і майбутнє, ще ненароджене покоління [7]. Цей архетип актуалізується в контексті мотивів прославлення та возвеличення роду, саме тому основними образами, що відображають його в літературних творах, є, зокрема, представники старшого покоління як охоронці родинних звичаїв. Головний персонаж роману М. Дочинця сакралізує і міфологізує власний рід, показуючи його існування як гармонійне буття з природою і Богом, він наголошує, що кожен із представників його роду мав власну місію в земному житті, а своєю життєвою позицією і поведінкою показав Горянину, як треба гідно прожити. Дід Микула «молився на схилі літ місяцю, грому, дереву, каменю і Ріці. Він читав ліс, як його син Тимко читав свої книги» [2, с. 256]. Як стверджує герой, дідові очі бачили те, чого не бачили інші. Знання про світ і місце в ньому людини дід Микула передав синові Тимку, «котрий, мабуть, знав усе про птиць, животину і комашню» [5, с. 47]. Усвідомлення шанобливого ставлення діда Микули й батька Тимка до природи стало для Горянина визначальним моментом у формуванні світогляду й життєвої позиції. Горянин удався у вуйка Тимка «маломовністю, легкою душею і тихим зачудуванням природним світом» [5, с. 57]. Його емоційні переживання логічно поєднуються з бажанням бути схожим на діда, адже Горянинові кортіло глянути на світ дідовими очима, побачити в природі красиве, неповторне, збагнути утасмнене, пережити природу щомиті по-новому. Він, як і дід, отримував задоволення та радість від перебування на природі і спілкування з нею. Задивнений природою, він спочатку зацікавився нею, а потім збагнув глибину й сутність єдності людини й природи, усвідомив себе як органічну частину Всесвіту.

Водночас він згадує і про інших представників свого роду, зокрема стрий Магій навчив, як треба приборкувати дерево, баба Ружіка прилучила до Бога, тітка Гафія – до праці, батьки

подарували почуття родинної любові. Цей зв'язок із пращурами є настільки міцним і нерозривним, що вони, як живі, приходять уві сні до Горянина й налаштовують його на приборкання Ріки, яка є центральним образом роману, а водночас свідчить про репрезентацію в романі архетипу Води, який посідав чільне місце в етнокультурі українців.

Загалом архетип Води є надзвичайно багатогранним: вода є джерелом життя, однією з основних стихій Всесвіту, символом жіночого начала в природі, животворної матерії, очищення й кохання [8]. Коли Горянин згадує історію кохання з дружиною, то в ній постійно наявна річка, він згадує, що саме Ріка дала Калині «спокій особливої жіночої сили» [5, с. 198], після смерті дружини його розуміла «лише Ріка, з якою тепер зблизився, як ніколи» [5, с. 195]. Важливі грані цього архетипу – життя і здоров'я, зокрема зміни в організмі Горянин пояснює через певні етапи в бутті Ріки: «Треба, аби кров очистилася... Так, як очищається Ріка після бурі» [5, с. 14]. Ріка приносить йому очищення і зміцнення: «Річкова вода, якою радо змивав твар упродовж дня. Вчував її помічність. Ця вода протинала гори, отісувала брили і оббілювала коріння, – що тоді казати про мізерні шкалилки людських очей?!» [5, с. 7].

З водою пращури асоціювали родючість, відновлення життя й природи, народження живого, а водночас і покарання за гріхи (тривала відсутність дощу або, навпаки, довготривала злива). Син Горянина загинув на Ріці – він не шанував воду, осквернив її, порушив норми співіснування з нею, і Ріка його забрала. Проте Горянин зрозумів Ріку, адже син порушив праві закони гармонійного буття Всесвіту. Отже, Ріка виступає посередником між двома світами – живих і мертвих, засобом для розкриття майбутнього. Підтвердженням думки є розлогі монологи, що схожі на сповіді чи молитви, з якими Горянин звертається до неї: «Ти, Ріко, вчила мене ще й незворотності кожної хвилини. І я помалу навчився подячно приймати те, що є. Те, що маю на щодень. Приймати себе таким, яким я є. Бо і я, як краплина, течу рікою свого роду, і хіба можу я бути інакшим, ніж моя родова ріка? Все мине, все перетече, почав розуміти я...» [5, с. 100].

Л. Горболіс зауважує, що в романі Ріка означається як власна назва, як сутнісна в житті Горянина величина, об'єкт щирого пошанування [1]. Герой відчуває незаперечну спорідненість із Рікою: «Тут, у тісній близькості, були їх родові гнізда – його і ріки. Це їх мирило, зближувало і ріднило» [5, с. 15]. Ріка була для Горянина живою істотою, утіленням вічної таємниці буття. В. Погребенник зазначає, що в романі М. Дочинця вона персоніфікована, головний герой наділяє її властивостями й ознаками живої істоти [9, с. 146].

У сюжетній лінії взаємин Горянина і ріки фіксуємо ознаки язичницького світогляду: герой ставиться до неї з повагою, чітко відчуває її настрій, просить вибачення, дорікає за норовливий характер. Наприклад, коли вона забирала в чоловіка овець, копиці готового сина, то він стримано говорив: «Не треба так робити», а потім рішуче додавав: «Не брав твого і свого тобі не віддам» [5, с. 19]. Водночас Горянин і сам намагається не нашкодити Ріці: рятуючи свій дім, він щиро переймався, «як зарадити тут собі, аби не завадити ще більше їй?» [5, с. 267], а плануючи дії щодо зміни руслу річки він усвідомлює, що знав, наприклад, що «Ріка не впустить у себе, у своє тіло ніяку перепону ззовні» [5, с. 268]. Отже, архетип Води, репрезентований у романі через образ Ріки, набуває значення

межі між життям і смертю, символу життя і здоров'я, жіночого начала й кохання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У романі М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел» оприявлено архетипи українського народу, зокрема архетипи Дому, Роду й Води, що функціонують у тісних взаємозв'язках і дають підстави стверджувати про існування певного архетипного модусу. Архетип Дому відтворено через образ родового обійстя, яке дісталось в спадок Горянину від пращурів і яке він намагався відвоювати у Ріки, а також через образ лісу, який виступає для героя та інших представників його роду як гармонійно облаштований життєвий простір, до якого треба ставитися як до рідного дому. Архетип Роду подано через звернення головного героя до представників попередніх поколінь свого роду, через пошанування пам'яті роду й наслідування поведінкових норм від своїх пращурів, зокрема діда Микули і батька Тимка. Архетип Води проявляється через образ Ріки, з якою Горянин веде боротьбу за шмат родової землі. Вона постає частиною гармонійного простору, межею між життям і смертю, символом здоров'я і кохання.

Перспективи подальших досліджень полягають у компаративних студіях, присвячених особливостям функціонування архетипів у прозі М. Дочинця, у зіставленні їх з іншими творами сучасних митців.

Література:

1. Горболіс Л. Екокультурний вектор образу головного героя роману Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел». *Філологічні трактати*. 2017. Т. 9, № 2. С. 124–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Filtr_2017_9_2_19
2. Кримський С. Архетипи української культури. *Вісник НАН України*. 1998. № 7-8. С. 74–87.
3. Урись Т. Архетип як естетична домінанта художнього вираження модусу національної ідентичності в сучасній українській поезії. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2016. Вип. 1. С. 96–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuufilol_2016_1_21
4. Сліпущко О. Давньоукраїнський бестіарій. *Дніпро*. 1995. № 9-10. С. 140.
5. Дочинець М. Горянин. Води Господніх русел. Мукачево: Карпатська вежа, 2013. 311 с.
6. Жила С. Силоне поле філософії або життєва й духовна правда в романі Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел». *Художній світ сучасної української літератури: навчальний посібник* / за ред. С. Жила, О. Лілік. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. С. 163–179.
7. Сорочук Л. Система поетичного моделювання світу в календарно-обрядовій поезії: дис. ... канд. філол. наук: 10.00.10. Київ, 2004. 184 с.
8. Міщенко М. Українські національні архетипи: від колективного несвідомого до усвідомленої національної ідентичності (до актуальності методології архетипічного аналізу). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філософія. Філософські перипетії*. 2014. № 1130, Вип. 51. С. 90–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhfFLO_2014_1130_51_13
9. Погребенник В. Філософсько-символічна парадигма творчості Галини Пагутяк і Мирослава Дочинця. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34 (73) № 6. С. 144–149.
10. Кульчицький О. Світовідчуження українця. *Українська душа*. Київ: Фенікс, 1992. С. 48–65.

11. Теребус О. Інтертекстуальність романів Мирослава Дочинця. *Волинський філологічний текст і контекст*. 2021. Вип. 31. С. 123–134.
URL: <https://volyntext.vnu.edu.ua/index.php/volyntext/article/view/962>

Urys T. The functioning of archetypes in the novel "Highlander. The Waters of the God's Channels" by M. Dochynets

Summary. The article examines the peculiarities of the functioning of archetypes in the novel "Highlander. The Waters of God's Channels" by Myroslav Dochynets. It is a kind of philosophical parable about a person's struggle with life circumstances and natural elements. It was established that the author is oriented towards the creative reception and transformation of Ukrainian cultural traditions, folklore and mythological motifs. It is substantiated that the archetypes of the Ukrainian people are revealed in the novel, in particular the archetypes of Home, Family and Water, which function in close relationships.

The archetype of Home is represented through the image of the ancestral home, which the Highlander inherited from his ancestors and he tried to win back from the River; through the image of the forest, that acts for the hero and other representatives of his family, as a harmoniously arranged

living space, which must be treated as native home. It is proven that the hero treated animals and trees with respect, tried not to harm them, because for him they were feedback from past generations, associated with images of his ancestors. The archetype of Family is presented through the protagonist's appeal to the representatives of previous generations of his family, through honoring the memory of the family and imitating behavioral norms from his ancestors, in particular grandfather Mykula and father Tymko, who passed on to him family knowledge about the world and man's place in it.

The archetype of Water is manifested through the image of the River, with which the Highlander fights for a piece of ancestral land. The River appears as part of a harmonious space, the border between life and death, a symbol of health and love. The image of River in the novel is personified, which testifies to the pagan elements in Horyanin's worldview, which is confirmed by his monologues addressing her and his actions. Based on the analysis of the artistic and ideological content of the novel, the author concludes about the existence of a certain archetypal modus, within which archetypes of Family, Home and Water are the leading ones, in connection with which other archetypes of the collective national subconscious of the Ukrainian people are revealed.

Key words: archetype, prose, image, character, portrait.